

СЈЕЋАЊА

СЕЛО ДРУШИЋИ 1941 – АПРИЛ 1942. ГОДИНЕ

Три написа о тзв. Друшићкој резолуцији, препуна врло произвољних и нетачних података, објављена у часопису Историјски записи бр. 2–3 1987, односно бр. 1–2 1988. године, чији су аутори Блажо С. Јанковић, Даница Мариновић–Пејовић и Друшан Т. Лопичић, непосредно су ме подстакла да као учесник саопштим своја казивања о тим догађајима.

Уз дужан респект за допринос поменутих аутора народноослободилачкој борби и револуционарном покрету, усуђујем се да кажем да су њихови написи, по својој произвољности, пристрасности и паушалном оцјењивању људи и догађаја, вјероватно без преседана у једном фрагментарном описивању збивања из НОБ-а. Просто је несхватљиво како се они, уз тврдње без икаквог покрића, препуцавају не само преко живих већ и мртвих Друшићана који немају шансе да проговоре. Све је ово урађено како би сваки од њих, понаособ, испречао своју причу, изнио јавности искључиво оно што њему одговара, те тако умирио савјест за познате грешке које су у том драматичном времену почињене.

Као повод за ову расправу, аутори су узели тзв. Друшићку резолуцију, у ствари, један обичан папир, руком исписани текст ћирилицом, са „потписима“ 66 друшићких сељака, разног доба старости.

Садржај овог текста био је намијењен Италијанској војној команди на Ријечи Црнојевића, а у циљу заштите преживјелих сељака и још неуништене имовине. Настао је у безнађу и кошмару који је, непосредно последице тринаестојулског устанка 1941. године, завладао у том прелијепом и питомом селу Друшићима, на обали Скадарског језера, оивиченом са сјеверо-западне стране колским путем, у оно доба једином и главном комуникацијом Подгорица–Цетиње *via* Ријека Црнојевића. Овај потез уплашених грађана настао је из простог разлога да се у тренуцима агоније и хаоса нађе начин да се спаси што се спасити може, јер тај народ, у тим тешким тренуцима, није видио никакве заштите пред силнима и моћнима осим тактизирања – наћи начина да се преживи, што је, уосталом, један од

основних биолошких закона или, изражено историјскоправним рјечником *modus vivendi*, што је неминовност незаштићених пред моћнима. Ја сам, у разговору с људима које уважавам и који су упознати с догађајима наше новије историје, сазнао да овакви поступци народа нијесу били усамљен случај, већ да је то, мање—више, типично за скоро читаво подручје Црне Горе, да је народ на разне начине покушавао да се сачува од потпуног уништења. Ово нарочито важи за она села и подручја која су гравитирала ондашњим главним саобраћајницама између појединих градова и насељених мјеста. О овоме говоре и други аутори и могао би се навести низ примјера.

Данас се не може објективно судити о тим догађајима без претходног истицања неколико непобитних чињеница. Прије свега, чињеница је да су покретањем устанка сељаци били потпуно изненађени, да је после првих препада на италијанске колоне услједила сурова одмазда непријатељске казнене експедиције, која је оставила праву пустош иза себе, и да се руководство устанка после тога потпуно одвојило од народа, живећи у дубокој илегалности готово пуна два мјесеца. Огорчени и беспомоћни сељани су се тако нашли пред огњем и мачем окупаторске војске, што их је стављало пред сурову дилему: живот или смрт. Од ишчезлог руководства устанка нијесу, заиста, могли добити било какву заштиту. Трагичан исход и незнање које је услједило не може се ублажити нити оправдати било каквим прикривањем или свјесним изопачивањем ове неспорне историјске истине.

О томе какво је било огорчење сељака, не само у Друшићима већ и у околним селима, због покренутог устанка чији су се главни протагонисти и вођи, одмах након окрутних репресалија од стране окупатора, потпуно одвојили и изоловали од народа, постоји низ аутентичних називања и докумената. Један од тих докумената је и писмо партијског секретара рвашких комуниста Илије Ф. Костића, намијењено Нику Вучковићу. Интегрални текст овог писма објавио је др Ђуро Вујовић у својој студији „Ловћенски НОП одред и његово подручје у народноослободилачкој борби 1941–1945“, страна 165. Ово, рекао бих, историјско свједочанство даје праву слику о изузетно тешком стању које је, после тринаестојугословног устанка, завладало не само у селу Рвашима већ и на ширем подручју. Поред осталог, у писму се наводи да су прилике у селу очајне, да „читаве хајке сељака—агената стражаре све раскрснице и патролирају око села“. Помињу се паљевине кућа, пљачке, крајње тешко економско стање, као и вишедневни прекид сваког контакта са комунистима из сусједног села Метериза. Умјесто даљег коментара овог писма, упућујем читаоца, који евентуално посумња у истинитост овога што ће о тим приликама бити касније речено, да консултује поменути докуменат.

Мени је остало у неизбрисивом сјећању, а и други свјedoци говоре, да је ситуација била крајње драматична, да се народ осјећао обезглавље-

ним, превареним, препуштеним самом себи. Била је завладала права паника, а такво стање је потрајало пуна два мјесеца. У народу се причало да су виновници тог пакла били неодговорни људи, који су опалили по неколико пушана, а затим побјегли и оставили народ на милост и немилост окупатору. Једноставно, нико није вјеровао, па чак ни један дио чланова КПЈ, да може икада више доћи до ревитализације устанка. Таквој апатији и безнађу посебно је доприносила и директива да се може „легалитовати“, тј. предати, „сваки ко није компромитован“, а која је у народу коментарисана с великом дозом гњева и озлојеђености. Поуздано се зна да је таква директива постојала, без обзира на то како је данас поједини аутори тумаче. Лично мислим да је њен допринос општој пометњи био огроман. Устаници, међу којима и велик број чланова КПЈ, почињу да се масовно предају окупатору.

У већ поменутој књизи др Ђура Вујовића, у приказу тешке ситуације у Црмници, на страни 83, дословце је забиљежено: „Поред великог броја сељака, Италијанима се предало и 39 чланова Партије, међу којима и Никола Никић, секретар МК КПЈ Бар, као и још два члана овог руководства“.

Или, Батрић Јовановић, у својој књизи „Тринаестојулски устанак“, (Титоград 1984) пишући такође о веома сложенем стању у Црмници, наводи да је велики број комуниста из готово свих црмничких села изашао с народом пред италијанске јединице, па с тим у вези на стр. 170 биљежи: „Друга директива делегата ЦК КПЈ и Покрајинског комитета о демобилизацији устанка допринијела је дезоријентацији једног дијела комуниста у Црмници, који су одлучили да се 'легалитовују', тј. предају непријатељу“.

На ову тему, Даница Мариновић–Пејовић, у свом чланку: Размишљања о јулском устанку 1941. године – Особености револуционара (Револуционарни покрет у срезу цетињском 1918–1945, Титоград 1988, страна 286), пишући о састанку Мјесног комитета КПЈ, 23. августа 1941, када су прорађиване нове директиве ПК КПЈ, наводи и сљедеће: „Тада је дата директива да се један број некомпромитованих бораца, првенствено омладинаца, легалитовује“.

И Блажо С. Јанковић, у већ поменутом тексту о Друшићкој резолуцији, пише: „Већи број устаника, међу којима и неколико чланова КПЈ и СКОЈ-а, пријављивало се Италијанима, неки на своју руку а неки по савјету појединих чланова руководства Општинског комитета КПЈ за Ријену Црнојевића, и тако постајао плијен окупатора“ (Историјски записи, бр. 2–3 1987, стр. 78).

У склопу ове теме, ја бих волио да ми аутори који су ме изазвали на полемику одговоре на још неколико питања, којима сам опсједнут и на која ће и генерације које наступају тражити одговор. Зашто је наређено учесницима устанка „који нијесу компромитовани“ да се предају окупатору, какво то има морално и друго оправдање – препустити своје другове на милост и немилост окупатору, а касније их третирати као издајнике? Или,

ко је побједнику дао за право да и дан–данас назива издајником онога коме је сам наредио да се преда (пошто је историјска истина да је таква директива постојала)?

Но, иако су напријед наведене истине и њихове посљедице свима добро познате, иако се поуздано зна да та „фамозна“ Друшићка резолуција није никада стекла било какву правну ваљаност, нити у било којем облику предата намијењеном субјекту, ауторима поменутих написа није сметало да тај комад хартије прогласе најсрамнијим издајничким чином упереним против народа и НОП-а, а тиме селу Друшићима и његовим житељима нанесу љагу.

Вјероватно ненавикли да за своје истине пружају и доказе, поменути аутори дају потпуно искривљену слику, како о понашању актера тих догађаја и размјерама акција које су вођене, тако и уопште о стању које је завладало послје тринаестојулског устанка. У њиховим написима, војнополитичким рјечником, говори се о благовременој припреми устанка и формирању герилског одреда, о непријатељским губицима у људству и материјалу, о жестоким борбама и успјешном садејству војног и политичког руководства, при чему није изостављено да се нагласи чак и то како су герилци, послје првог непријатељског удара, преко својих обавјештајца, имали тачан увид шта се у селу дешава. Неупућени читалац може да стекне утисак да се ту радило о војним акцијама ширих размјера, вођеним од стране добро наоружаних и увјежбаних герилаца.

Ауторима ових написа као да није познато да село Друшићи, по броју људских жртава, у првим данима јулског устанка, стаје у сам врх статистичких података у срезу цетињском, па можда и шире. Они су, изгледа, пренебрегли чињеницу да о догађајима, који су се одиграли у овом нападеном селу, у периоду од 13. јула 1941. па све до априла 1942. године, постоје још живи свјedoци и народна казивања која су пренијета на млађе генерације.

Ево, и ја сам један од живих свједока и учесника тих догађаја који не схвата да људи могу, на један тако драстичан начин, видјети, доживјети и описати једне те исте догађаје. Мене је лично увијек иритирало питање: шта се то догађа у људској психи да два свједока истих догађаја ствари доживљавају на различите начине – да ли је то мотивисано различитошћу психолошких конституција или егоистичким побудама, тежњом за моћи – истаћи самога себе.

Иако, на примјер, Блажо С. Јанковић у свом напису, претјерује у приказу размјера војних акција, које су у вријеме тринаестојулског устанка вођене на сектору од Царева лаза до Павлове стране, он, барем, региструје сурове репресалије које су окупаторске трупе извршиле у селу Друшићима и објективно признаје да су се челни протагонисти устанка посакривали по брдима Дујеве, Љешанске нахије и Друшића, гдје су, како он каже, тако сакривени и остали „пуних мјесец дана, а негдје и дуже“. У

тексту Душана Т. Лопичића, међутим, нема ни једног јединог ретка, нити једне реченице о огромним људским и материјалним жртвама које су Друшићани претрпјели. Умјесто тога, њему су пуна уста ријечи којима се брани, оптужује и благи Друшићане. Он је, вели, већ послје неколико дана од првог непријатељског налета, ту у Друшићима, свугдје присутан. Његова „метеришка веза“ беспрекорно функционише, он планира и диверзантску акцију на мосту у сусједном селу Дујеви. Тих дана, када Друшићи и околна села практично горе, када окупаторски војници убијају, пале и руше све пред собом, када је све блокирано, он је, каже, о свему обавијештен; помно прати: „ко се све креће, подбуњује и организује народ против нас герилаца“, ко се с ким састаје и ко одакле долази! И, још нешто: ово се све дешава у вријеме када је веза између рвашких и комуниста из сусједног села Метериза већ више дана у тоталном прекиду, и када се рвашки комунисти обраћају члану ОК Партије за савјет како тај контакт да успоставе (види поменуто писмо Илије Ф. Костића). Ова, данле, Душанова прича је лијепо смишљена, али ко у њу може повјеровати.

Али, прије него што почнем са излагањем неоснованих тврдњи о стварању Друшићне резолуције и њеним посљедицама, морам увести читаоца у обим војних акција које су извођене у вријеме тринаестојулског устанка у непосредној близини Друшића, те у стање које је завладало у овом селу послје првог налета италијанске војске.

Треба претходно видјети да ли је било, и у ком опсегу, припрема за устанак. Али, прије него што то изложим, учинићу једну напомену. Наиме, остало ми је у сјећању, а и други компетентни свјedoци говоре, да су ондашњи, малобројни чланови КПЈ у Друшићима имали само маргиналан или скоро никакав утицај на, у то вријеме, прилично велик број врло угледних сељака и домаћина који су, иначе, били прогресивни и увијек гласали за опозицију.

Што се тиче самих припрема за устанак, има аутора који тврде да је њих било. У својој књизи „Тринаестојулски устанак“, стр. 56, Батрић Јовановић пише да је већ у првој половини јуна 1941. године, по основу директиве ПК КПЈ, почело формирање оружаних одреда на цијелом подручју Црне Горе. Дајући тако исцрпне податке о бројном стању и командном саставу формираних одреда, по срезовима, регијама и селима, поменути аутор биљежи и сљедеће: „у Друшићима и Превлаки око 30 бораца, руководиоци Блажо Јанковић и Лука Рајнатовић“. Међутим, моја истраживања о овоме упућују да у периоду јун па све до 12. јула 1941. увече, у селима Друшићи и Превлака није постојао оружани одред. О томе, поред осталих, свједочи и Марко Ђ. Костић, који је у то вријеме био члан СКОЈ-а. Уосталом, свима је познато да је Блажо Јанковић стигао у Друшиће тек 11. јула 1941. године, и то из Београда, који му је дуги низ година прије тога био стално мјесто боравка. Према томе, није могао руководити овим одредом из Београда.

Неколико дана уочи устанка боравио сам на Ријеци Црнојевића, одакле сам стигао кући 12. јула, касно увече. Тих дана, односно те вечери, није било ничег што би, и у најмањој мјери, наговјештавало да ће сјутрадан бити устанак.

Чињеница је да је на сам дан устанка, 13. јула 1941. године, више од деведесет посто друшићких житеља сједјело спокојно код својих кућа и не слутећи да се горе, на цести, спрема било каква засједа против окупаторске војске. Тога дана је била недјеља и сједио сам кући са својим родитељима. Негдје око подне дошао је код нас Крцун П. Дајковић и узбуђеним гласом саопштио мом оцу да је почео устанак против окупатора.

Ово, дакле, тотално изненађење и необавијештеност сељака биће пресудно за све оно што се касније збило у селу Друшићима. Биће то, за многе, фатално у току сурових непријатељских репресалија, које ће касније услиједити – и накнадно понашање појединаца, мотивисано циљем да се, у једној хаотичној ситуацији, нађе некакав излаз.

У погледу опсега војних акција, које су првих дана јулског устанка вођене у рејону Рваши–Друшићи–Павлова страна, постоји доста објављених и необјављених верзија. У скоро свим досад објављеним написима, па и онима о Друшићкој резолуцији, аутори се из петних жила труде да докажу како се ту радило о операцијама ширих размјера. Помињу се „жестокe борбе код Царева Лаза“ (Др Ђуро Вујовић, нав. дјело), а Илија Ф. Костић пише да су се на поменутом сектору водиле 30-часовне, жестоке борбе, а затим прецизира: „У овим борбама непријатељ је имао 30 мртвих и рањених“ (Револуционарни покрет у срезу цетињском 1918–1945, страна 219).

У припремању овог текста, недавно сам водио дуже разговоре са неколико свједока и учесника напријед наведених догађаја. Међу њима су били Марко Ђ. Костић, који живи у Титограду, иначе члан СКОЈ-а од марта 1941. године, учесник НОБ-а, седамдесетих година предсједник ССРН општине Цетиње; затим, Блажо В. Краљевић, тренутно живи у Петровцу на Мору, од средине 1942. године био у логорима Италије, да би се касније вратио као борац III прекоморске бригаде. С њима сам водио дуг и спонтан разговор који сам снимиио на магнетофонској траци, а касније пренио на око 12 нуцаних страница. Овај материјал је ауторизован, па ћу га повремено користити у интересу материјалне истине, а за случај даљег спорења по овој теми спреман сам га приложити као доказ о мом гледању на поменуте догађаје и њихове исходе.

На моје питање, када је и како први пут сазнао за припрему устанка, Марко Ђ. Костић је испричао сљедеће: „Сазнао сам тек 12. јула, 1941. године, увече, када се окупило нас око тридесетак Друшићана у кући Шпира М. Краљевића на Ђурово око. Први је почео да говори Блажо С. Јанковић, тада сам га први пут и видио. Добро се сјећам када је рекао да је у Србији већ устанак, и да сјутра треба да почне и у Црној Гори. Њега

смо изабрали за командира нашег одреда. Говорио је и Душан Т. Лопичић. Пријављено је ко је имао муницију, бомбе, пушке; чини ми се да је било свега 10–12 пушана, ја сам пријавио два сандука муниције. Састанак је дуго трајао; негдје иза поноћи чуо се топот цокула низа скалу која води од цркве према Ђуроку, уплашили смо се да су то жандарми, па смо изашли и кренули уз брдо, иза куће. Мало касније сјетио се Блажо Ш. Краљевић, који је био присутан састанку, да то силази Блажо М. Ражнатовић с којим је био утанчио да иду у Скадар, па је то било вријеме када је требало да се нађу и да крену“.

О напријед поменутој епизоди пометње, која је настала у току састанка, испричао ми је потпуно идентичну верзију и Марко Ђ. Лопичић, учесник састанка и догађаја који ће услједити, с којим сам такође обавио дуже разговоре, а његово стално мјесто боравка је Титоград.

Зар напријед изнијети детаљ, односно само вријеме и ток одржавања састанка, довољно не говоре да о припремама за устанак није нико живи знао, осим можда једног или двојице људи који су пренијели директиву са сједнице Општинског комитета КПЈ, која је тог истога дана, 12. 7. 1941, одржана на Горњем Цеклину, „као врхунац припрема“. Те исте вечери је, дакле, на брзину, и формиран Друшићки герилски одред.

На моја додатна питања – да ли су сви присутни, на поменутом састанку, дошли на зборно мјесто и гдје је оно било, те шта се у току наредних дана дешавало на сектору од Павлове стране до Царева лаза, Марко Ђ. Костић је дословце рекао:

„Зборно мјесто било нам је Превозац гдје је требало да се нађемо у раним јутарњим часовима. Васо С. Ражнатовић и ја донијели смо муницију и стигли међу првима. Чини ми се да нијесу сви дошли, који су, претходне ноћи, присуствовали састанку; стигла је, отприлике, једна половина од њих. Пошли смо уз Басу, у правцу Брестова. Божо М. Лопичић носио је онај већи сандук муниције, а онај мањи узео је неко други. Успут смо констатовали да је то била француска муниција, па смо исту оставили негдје у оне шкоље. Када смо стигли на Брестове, док смо били у оном шумарку испод цесте, чини ми се да су прошли један или два моторцикла. Негдје око 13,00 сати, када смо већ били изнад цесте, наишао је један камион, мислим да је било двоје–троје у њему, возили су неке празне каце од сира. Касније, у току цијелог дана, на овом положају гдје смо ми били, није дошло до било каквог препада на Италијане.

Увече, из правца Царева лаза, чуло се неко пушкарање, говорило се да су то били Рвашани и Бобијашаши. Ми смо тек сјутридан пошли у Рваше, и то у Шофранчеве куће; сјећам се било је дошло неко појачање с Љуботиња, један митраљез био је постављен на оној главичици, изнад кућа Костића, одатле се пуцало. Међутим, негдје испред ноћи ми смо се опет повлачили према Вишу. Ето, ја сам чуо само то пушкарање, нијесам чуо да је било ко од наших погинуо, нити да је било губитака на страни неприја-

теља. Иначе, не знам колико је та пуцњава трајала, мени се чини да смо ми прије стигли до Брестова него што се та пуцњава чула, не бих рекао да је то дуго трајало, чини ми се да је почело негдје касно поподне, и трајало до пред мрак. Не, нијесам имао осјећај да је било употребљено неко тешко наоружање, или да је то била нека жестока борба; према ономе што сам чуо, то је била пушчана паљба.

Касније смо се повлачили према Павловој страни, управо према Пржнику. Био сам с једном групом, ниско доље, према Павловој страни, изнад саме цесте. Била је ноћ, чула се моторизација која се, без свијетла, кретала из правца Подгорице према Ријечи Црнојевића. Цеста је била преграђена, код Икариног хана, у Павловој страни. Барикаду су били поставили Ријечани, или неко други, ми нијесмо. Када је колона стигла до ове барикаде, чуло се како Италијани бацају оно камење. Онда је отворена ватра, огласио се митраљез, југословенски, 'шварцлозе', био је то наш, рекоше из Ријене, није био из нашег села. Онда су Италијани отворили жестоку паљбу, имао сам утисак као да све гори. По мојем сјећању, ово се дешавало 14. јула, негдје око 21,00 час. И, колона је прошла, а ми смо се повлачили према Метеризима. Чини ми се да смо остали на Метеризима негдје до 18, 20. јула. С нашег положаја на Кабечевини лијепо се видјело како горе Рваши, куће, сијено, пшеница. Тог дана, однекуд је дошао Томо Н. Лопичић, с неког састанка; сјећам се да је рекао, да је дата директива да иде сваки у своја села, ради подизања морала народа, који је био по збјеговима, да је стање тешко и да се морамо по групама пребацити преко цесте“.

Овдје је интересантно напоменути да су казивања и осталих компетентних свједока, учесника ових догађаја, с којима сам такође обавио разговоре – Мило Б. Краљевић, Блажо В. Краљевић, Марко Ђ. Лопичић, Вељко В. Јанковић и др. – мање више, идентична с напријед цитираном изјавом Марка Ђ. Костића.

Контроверзна гледања на та збивања појављују се само код оних аутора који су, у вријеме јулског устанка, и касније, ималу неку руководећу улогу. То најбоље илуструју различита казивања о неколико затечених италијанских камиона, на сектору између Врањих греда и Павлове стране, првих дана устанка. О томе ко је извршио препад на ове камионе, када и у које доба дана, да ли је било убијених или заробљених окупаторских војника – нема никаквих материјалних доказа. О овоме, још увијек нерасвијетљеном догађају, Блажо С. Јанковић, у свом већ поменутом напису, биљежи: „За вријеме борби на Кошћелама 15. јула герилци из Друшића су заједно са герилцима из Д. Цеклина у Павловој страни учествовали у уништењу 30 италијанских војника и 5 камиона са опремом и намирницама...“

У приказу овог истог догађаја, Душан Т. Лопичић, у свом тексту, биљежи како су се борци Друшићког одреда, дана 14. јула 1941. године, по-

вукли ка Метеризима, а затим наставља: „А сјутрадан са осталим борцима који су се ту затекли учествовали су у борби у Павловој страни. У тој борби уништени су сви непријатељски камиони који су се кретали ка Ријеци Црнојевића, а њихова посада–возачи – (неки погинули а остали заробљени)“.

Чујмо сад шта о истом догађају каже Батрић Јовановић. У својој књизи „Тринаестојулски устанак“, на страни 100, овај аутор пише: „Из Подгорице су, 16. јула, наишла 4 камиона са 20 црнокошуљаша. Непријатељ је упао у засједу на Павловој страни. Сви фашисти су погинули, њихово оружје заплијењено, а камиони су уништени“.

У горе наведеним приказима, све остаје нејасно: шта значи „заједно са герилцима из Д. Цеклина“ (то је шире подручје), или „са осталим борцима који су се ту затекли“? Шта значи „сви непријатељски камиони“? Зар се, у анализи овог догађаја, не намећу и сљедећа логична питања: Ако су тачна казивања о овом случају било којег од тројице поменутих аутора, зашто онда Павлова страна није постала историјско место, као што су то Кошћеле, Брајићи, Созина и друга попришта? Зашто за једну акцију таквих размјера није прецизирано који су то били други одреди из Д. Цеклина, или борци који су се ту затекли, а који су, ето, узели учешћа у једном таквом окршају? Не наводи ли све ово на помисао да у овој акцији нијесу узели учешћа друшићки герилци, већ да су то учинили припадници неких других одреда? И, најзад, није ли могуће да је тих неколико камиона, крећући се ноћу с угашеним свјетлима, били поринули са цесте, остали у квару и једноставно напуштени? У прилог оваквом размишљању навешћу овдје шта су аутору ових редова испричали свјedoци тог догађаја Марко Ђ. Костић и Блажо В. Краљевић.

На моја питања када се ова акција догодила и у које доба дана, ко је у њој учествовао, колико је уништено камиона, колико убијених или заробљених непријатељских војника, Марко Ђ. Костић је дословце рекао:

„По мојем сјећању, та је акција била негдје око 17. јула, у сваком случају послје борбе на Кошћелама, у то сам сигуран. Не знам тачно када су ти камиони нападнути, нама је речено да је то била нека група која је извршила тај препад негдје у раним јутарњим часовима. Ми смо добили налог да идемо доље, на цесту, и да с тих камиона износимо храну на Метеризе. Пошли смо доље. Сјећам се, било је ту неких, судећи по оним ознакама, генералских униформи, тањира, прибора за јело, некаквих цибока, оружја врло мало, чини ми се неколико пушача и један пушкомитраљез. Камиона је било 3 – 4, било је неке крви на цести, али убијених или заробљених Италијана нијесам уопште видио“.

Сјећања Блажа В. Краљевића о поменутом препаду на камионе су потпуно идентична, а и Марко Ђ. Лопичић, такође учесник и свједок овог догађаја, испричао ми је, мање–више, исту причу.

Моја истраживања о опсегу војних акција на дотичном подручју, лично сазнање о томе, разговори с низом свједока учесника тих догађаја – све то упућује на закључак да на сектору од Царева лаза до Павлове стране у вријеме тринаестојулског устанка није било никаквих жестоких борби. Првог дана устанка чуло се само спорадично пушкарање у рејону Царева лаза. Сјутрадан, 14. јула, у касним поподневним часовима, дошло је до успостављања контакта са непријатељским претходницама, али то је трајало кратко и било обично препуцавање из стрељачког наоружања. Тог истог дана, око 21,00 сати, италијанске моторизоване колоне, крећући се из правца Подгорице, с угашеним фаровима, наишле су у рејону Павлове стране на барикаду, коју су били поставили Ријечани. На митраљески плотун герилаца са Ријекe Црнојевића, Италијани су отворили ураганску ватру, испред које су се припадници Друшићког и осталих одреда одмах повукли према Метеризима. Ово повлачење помиње, у свом тексту, и Душан Т. Лопичић; он каже: „Борци нашег герилског одреда ... четрнаестог јила 1941. године с вечери повукли су се ка Метеризима испред врло јаних непријатељских снага које су надирале ка Ријечи Црнојевића“.

Ова истрага је показала и то да на дотичном сектору није било, у вријеме тринаестојулског устанка, убијених, рањених или заробљених италијанских војника. Исто тако, на страни герилаца није било никаквих губитака.

А село Друшићи, тих дана, са својим тотално изненађеним и обезглављеним житељима, изгледало је стравично. Ничим неометана, италијанска казнена експедиција упала је у село, палећи куће и убијајући сваког ко се нашао на отвореном простору. Тих трагичних дана, Друшићи су заиста личили на прави пакао; то је тешко и приближно вјерно описати. Све приче и филмови страве и ужаса изблиједјели би пред тим стравичним призорима: измасакрирани љешеве, који су трунули на узаврелом јулском сунцу, пошто их није имао ко сахранити; више од тридесет до темеља погаљених кућа уништена и опљачкана имовина, преко стотину мушкараца, жена и дјеце премлаћено и отјерано у логоре Албаније, у којима су неки и кости оставили (Видо А. Стругар, 18 година, на примјер).

У првом налету, звјерски је убијено 12 Друшићана, међу којима и мој отац Петар М. Драгојевић, 47 година; већину убијених чинили су средовјечни, у пуној снази мушкарци, нпр. Ђуро М. Лопичић, Петар Ф. Лопичић, Мило Ђ. Јанковић, Милош Б. Костић и др. Ове несрећнике није имао ко ни покопати. Тек послје неколико дана, пришуњале су се, ноћу, њихове жене, кћерке, сестре и некако успјеле да их, уз велику опасност по лични живот, сахране по баштама (зградама), поред самих њихових домова. Мог пок. оца сахранила је, уз помоћ Даринке Ј. Драгојевић, моја мајка. У тону ових веома мучних и необичних сахрана, храбро се понио Илија Ј. Костић, који је тим несрећним женама много помогао. Овај прави кошмар достигао је свој врхунац када је, неколико дана касније, мој

стриц Никола М. Драгојевић звјерски поубијао тројицу везане браће Јанковић, о чему ће бити ријечи нешто касније. Читаоцу је, заиста, тешко представити какав је ужас, последице овог злочиначког чина, завладао међу већ ионако престрављеним народом. Ова стравична епизода окупационог убијања везаних, младих људи, је богомдана за какав добар филмски сценарио. Остатак престрављеног становништва налазио се данима по збјегорима, под ведрим небом, без игде ичега.

За све вријеме ове двомјесечне драме житеља села Друшића, руководство устанка било се изоловало у дубокој илегалности, потпуно одвојено од народа. Био је прекинут сваки контакт, не само између народа и руководства устанка већ и између самих комуниста. Зар о томе довољно не говоре и дјелови написа Блажа С. Јанковића и Душана Т. Лопичића, главних протагониста устанка у селу, који се међусобно оптужују да је један побјегао у Дујеву а други у Бобију и да нијесу знали један за другог читавих 15 дана. Или, признање Блажа С. Јанковића, у свом тексту о Друшићкој резолуцији, кад каже: „Проријеђене устаничке снаге одвојиле су се од народа, живјеле у дубокој илегалности, скривајући се по брдима и шумама у близини насеља пуних мјесец дана, а негде и дуже“. Није, дакле, било ни трага ни гласа од оних који су народ повели у борбу. Ову, у народу добро познату истину поткријепићу са још неколико изјава живих, врло компетентних свједока.

На моје питање – да ли је у то вријеме имао контакте са својом браћом, Милом, који је био члан КПЈ, и Владом, чланом СКОЈ-а – Блажо Васов Краљевић је дословце одговорио: „Не, нијесам имао никакве контакте са својом браћом, и то за период дужи од мјесец дана“.

На слична питања – да ли је тих дана, када је наступила та веома тешка ситуација, било икаквих контаката између челника устанка и народа и да ли је он, као члан СКОЈ-а, имао било какву везу с њима – Марко Ђуров Костић је рекао: „Ја мислим не, ја лично нијесам имао контакта ни са ким од оних људи који су нас повели у борбу“.

Или, Матан А. Дајковић, учесник тринаестојулских догађаја, у то вријеме кандидат за члана КПЈ, који је почетком 1937. године, са још око 200 комуниста добровољаца шпанског грађанског рата, ухваћен у мјесту Чањ, код Сутомора. И он је, у разговору који сам с њим недавно водио, категорички изјавио да је била прекинута свака веза између народа и руководиоца људи устанка. Матан се предао окупатору и био осуђен на вјечиту робију.

О хаотичној ситуацији, која је тих јулских дана завладала у селу Друшићима, свједоче данас и људи у поодмаклим годинама, који су онда били дјеца, од 9 – 10 година. То су Радван Ј. Драгојевић, Ђуро Д. Јанковић и други, с којима сам такође водио дуже разговоре. Душан Т. Лопичић могао је с овим људима попричати прије него што је у свом напису забиљежио: „Наш одред се задржао на Метеризима 5 – 6 дана, а тада смо се

ратили у Друшиће“. Који одред? Зашто тај Душанов одред није помогао да се посахрањују иструљели љешеви, међу којима је био и његов рођени стриц Ђуро М. Лопичић? Зашто његови герилци нијесу ликвидирали Николу М. Драгојевића, који се у то вријеме често сам кретао по селу, и то више пијан него тријезан? Ово исто питање би се могло поставити и Блажу С. Јанковићу. Добро су знали, и један и други, да је Никола био суров, врло опасан тип, и да се од њега, у вртлогу тих догађаја, могло и најгоре очекивати. Овдје желим истаћи да је Блажов брат, Душан Савов Јанковић, иако није био члан КПЈ, иначе врло угледан домаћин, добар радник и честит човјек, који ће касније у логорима Албаније, са својом супругом Милицом, оставити троје ситне дјеце, предлагао мени да убијемо Николу М. Драгојевића, његовог рођеног ујана, а мојег стрица. Наиме, Никола је у то вријеме повремено ноћивао под смоквама, испод самих кућа Јанковића. Душан ми је енергично предлагао да, у току ноћи, бацимо на Нуколу италијанску бомбу и да га на тај начин ликвидирамо. Нијесам прихватио овај предлог и због тога сам се, касније, жестоко покајао.

А сада да наставим о трагичној погибији браће Јанковић. Ово је вјероватно јединствен случај у току НОБ-а да окупатор наоружа једног свог сарадника и да он с том истом пушком убије три момка, а да послјије и сам буде покошен плотунима стрељачког вода окупаторске војске.

У циљу историјске истине, деликатности братственичких односа и обичаја који владају у овом крају, желим да што подробније опишем овај заиста трагичан случај.

Никола М. Драгојевић био је атлетске грађе, висок, у младости, кажу, врло zgodан и познат по својим момачким несташлукима. Његова супруга Ине, с којом је изродио петоро дјеце, три сина и двије кћерке, била је кћерка једног од најугледнијих Цеклињана оног доба – Михаила К. Стругара, познатог учитеља и историчара.

Почетном двадесетих година, Никола се одијелио од свог брата, продао свој дио имања, преселио се с фамилијом у Подгорицу, убрзо попио и проћердао све паре од продате имовине, и тако остао без средстава за живот. Негдје у априлу 1922. године, када је мајка носила мене у четвртој мјесецу трудноће, покушао је да ликвидира моје родитеље, како би наслиједио дио нашег имања. О овом покушају убиства, када је неколико хитаца из Николиног револвера промашило моје родитеље, дуго се причало у селу и широј околини, па је догађај и дан–данас познат у народу.

Послије овог драматичног догађаја, Никола је био неко вријеме у затвору, а затим оставио бројну фамилију на голој улици, одавши се пићу и скитњи по Југославији. Врло ријетко је долазио, али кад год би се појавио у селу, мој отац и његова сестра, Марија С. Јанковић, бивали су врло узбуђени и нервозни. Добро ми је остало у сјећању како би се моја тетка обраћала мом оцу: „Ето га злосрећник, дошао је, богоми без великог зла неће умирати“.

Ово пророчанство забринуте сестре, а моје тетке Марије, сурово се обистинило. Баш тих јулских дана однекуд се Никола појавио, као да га је нека зла коб донијела; узео је италијанску пушку, постао предводник окупаторских казнених екипа, спроводећи страх и терор у селу.

Овдје ћу направити једну малу дигресију и испричати једну исто тако трагичну епизоду, све у циљу да би се поменуто убиство браће Јанковић што боље расвијетлило. Негдје давне 1910. године, рођени стриц убијене браће Јанковић, Јован Пуров Јанковић (око 25 година), убио је из засједи Николу Јокова Краљевића, угледног официра бивше црногорске војске. Ово исто тако свирепо убиство настало је због једне баналне ситнице. Наиме, Никола Ј. Краљевић, као командир дијела ондашње Друшићке чете, увјежбавајући своје војнике у гађању метâ војничком пушком, није поменутом убици додијелио неку значку за резултате постигнуте у гађању, већ ју је дао другом војнику. Увријеђени Јован Р. Јанковић сачекао је, исте вечери, свог командира Краљевића на тзв. Краљевића скали и из засједи га убио. Убица је одмах ухапшен, осуђен на смрт стријељањем и ускоро погубљен у Подгорици. Тиме је правда била формално задовољена, али прича о овом суровом убиству дуго је тињала у народу.

Прије него што наставим с овим излагањем, учинићу двије напомене: прво, Драгојевићи, Краљевићи и Вукмировићи третирају се као једно братство, тј. да потичу од једног претка; друго, неколико дана прије него што ће починити поменути злочин, Никола Драгојевић изгубио је два сина: Мила (22) и Крцуна (24 године). Били су то вриједни и добри момци. Стријељали су их Италијани 17. јула 1941. године на Ријечи Црнојевића.

Као што је већ речено, у посттринаестојулском периоду, окупатор је огњем и мачем заводио ред у селу. Поред Ђока Т. Краљевића, који је био главни креатор политике за поновно успостављање окупаторске власти у селу, Никола М. Драгојевић је био оперативац – егзекутор, с врло великим овлашћењима. У том својству, он је био у позицији да друшићким сељацима понуди „живот и слободу“ ако се предају, односно прогон и уништење ако то не учине. За унесређене сељане, другог избора није било. Пошто би, у ситуацији када није било никаквог контакта са руководством устанка, сваки самоиницијативни потхват евентуалног преласка у илегалу представљао у оно вријеме праву самоубилачку акцију. У тако безнадежним условима, уз присуство бруталне репресије и бјесомучне пропаганде од стране окупаторских власти, људи су били изложени стравичним искушењима. Био је немали број случајева да несређени родитељи преклињу своју дјецу, па чак и да врше притисак на њих, да се предају окупатору, иако су при том добро знали да је такав чин пун опасне неизвјесности.

У једном овако хаотичном стању, Никола М. Драгојевић успоставља контакт са 85-огодишњим Ђураном Пуровим Јанковићем и нуди му

да његова три сина поведе код Италијанских власти и обезбиједи им легалан боравак у селу. У успостављању овог контакта, фаталну улогу је одиграло кумство између наше двије куће; мој отац био је крстио троје–четворо дјеце у Ђурановој, иначе, бројној породици.

Пошто је све утаначено, три сина Ђурана П. Јанковића, и то: Мило (30), Божо (24) и Илија (21 годину), су дошли на заказано мјесто. Никола сву тројицу веже у конопац, одводи их и убија, једног по једног, и то на истоме мјесту гдје је давне 1910. године стриц убијених, Јован П. Јанковић, изрешетао из засједице Николу Јокова Краљевића. О самом чину везивања и убијања ових момака постоје праве рашомонске приче – сваки од присутних очевидаца казивао је своју верзију тог стравичног призора.

Иначе, поменутог убицу браће Јанковић, Италијани су осудили на смрт и убрзо стријељали пред саборном црквом у Друшићима, у присуству сељана и Јована Б. Вујовића.

Ова трагична погибија поменутих момака изазвала је неописиву тугу, помијешану с паником, код већ ионако огорченог становништва, не само у Друшићима већ и у осталим селима на подручју ријечке општине. Убијени су били оличење младости и мушке љепоте; добро их се сјећам: Мило, средњег раста, природно бистар, начитан, увијек весео и насмијан; Божо, висок, атлетске грађе, врло чврст момак и права залога у селу; Илија, подофицир бивше југословенске војске, висок, витак и врло лијепо грађен.

Двије ствари и овом злочину остаће до краја нерасвијетљене: прво, како је и зашто најстарији брат убијених, тај изузетно бистри Мило Ђ. Јанковић, дозволио да свеже њега и његову браћу један тако опасан тип као што је био Никола М. Драгојевић и, друго, шта је мотивисало убицу да изврши један тако гнусан злочин. Било је нагађања, и још увијек их има, да је њега на то неко наговорио, у шта ја уопште не вјерујем. Мислим да су два напријед изнијета момента – давно убиство Николу Ј. Краљевића, стријељање његових синова од стране Италијана, као и логична претпоставка да је, у таквом једном расулу и хаосу, убица резоновало да су „дошли његових пет минута“ да се истакне – били главни генератори његове изопачене психе, који су га подстакли да изврши ово сурово убиство.

Ето, у таквим приликама, међу тим беспомоћним и престрављеним народом, нашла су се њих неколицина који су, у једној безнадежној борби за самоодржање, ставили на папир неке своје идеје и замисли, са циљем да се покуша спасти што се може. У таквим условима је настала „фамозна“ Друшићка резолуција, о којој су се расписали поменути аутори, као и један наш цијењени историчар, који нетачно тврди да је та резолуција „поднијета на одобрење окупаторској команди на Ријечи Црнојевића“. На овај „номад хартије“, који никада, на било који начин, није допрло до непријатеља, наслања се и, иначе цијењена, Даница Мариновић-Пејовић, да својом неоснованом тврђом импутира данас тим честитим друшићким

сељацима да су створили резолуцију „за потребе и интересе окупаторске власти у борби против народноослободилачког покрета“, те да су по основу тог документа интерниране устаничке породице, запаљене куће и „опљачкана сва имовина бораца и других припадника покрета“. Зар ову потпуно нетачну тврдњу не побија и чињеница да је окупаторским властима била доступна архива бивше југословенске администрације на основу које су оне, и уз помоћ својих доушника, одмах идентификовале устаничке породице. Поред тога, напријед изнијета тврдња не може као таква опстати, јер нема своју логичну основу.

Исто тако, текстови Блажа С. Јанковића и Душана Т. Лопичића су крцати произвољним и нетачним подацима. Из њихових написа произлази да су они обојица, у вријеме стварања резолуције, били о свему информисани преко својих обавјештајаца. На примјер, Блажо С. Јанковић у свом приказу наводи чак и детаље, како је који од сељана потписао резолуцију, колико је било писмених а колико неписмених; или, да је око 17 Друшићана потписало резолуцију по налогу герилаца. У тексту истог аутора наводи се да је скоро 40 потписника Друшићке резолуције припадало друшићком воду, II чете, батаљона „Царев Лаз“, међу којима се налази и моје име. Истина је, међутим, да је само нас око 15 Друшићана било у поменутој јединици.

Из горе наведеног списка Б. С. Јанковића, Душан Т. Лопичић сачинио је и објавио свој списак од 20 Друшићана, међу којима се налази и моје име, за које је дао сљедећу квалификацију: „Тврдим да међу наведеним лицима нема ни једно које је икада било не само припадник друшићког вода друге чете Батаљона 'Царев Лаз' него ни било које јединице Народноослободилачке војске Југославије у II свјетском рату“.

Напријед изнијета тврдња је чиста клевета, да не употријебим неку тену ријеч.

Значи, Душан Т. Лопичић је „заборавио“ да је Марко Николин Стругар, онај одважни и храбри момак, носио пушкомитраљез у његовом воду, да су га Италијани ухапсили 1943. године, отјерали у логоре Италије и да је тамо кости оставио. Или, Мило А. Лопичић, познати илгалац, који је такође ухапшен 1943. године и у логорима Италије завршио свој живот; па, Петар А. Стругар који је, онда нас младиће, подучавао баратању оружјем и стројевој обуци. Душан се, ето, „не сјећа“ да је и аутор ових редова био припадник друшићког вода, II чете, батаљона „Царев Лаз“ и да је учествовао у скоро свим акцијама које је ова јединица водила, од њеног формирања, октобра 1941, па све до друге половине марта 1942. године. За ово моје учешће у оперативним јединицама НОБ-а свједочио ми је нико други до Душан Т. Лопичић, заједно с Блажом С. Јанковићем. Овај стаж ми је признат по рјешењу бр. 8457 од 31. 10. 1943. године. Међутим, рок чувања тог рјешења је истекао, о чему прилажем потврду општине Стари Град, Београд. Исто тако, Душан Т. Лопичић, заједно с пок. Милом В. Кра-

љевићем, свједочио ми је и за период мог илегалног рада од 5. 2. 1943. до 20. 8. 1944. године, када сам поново ступио у оперативне јединице; прилажем фотокопију Записника бр. 4197 од 22. 9. 1969, Комунални завод за социјално осигурање, Београд. Иначе, о мом учешћу у Друшићком воду II чете батаљона „Царев Лаз“ могу још посвједочити, и то: Блажо С. Јанковић, Марко Ђ. Костић, Блажо В. Краљевић, Марко Ђ. Лопичић, Мило Б. Краљевић и Вељко В. Јанковић.

И даље, Душан Т. Лопичић, у свом тексту о Друшићкој резолуцији, тврди да је његов брат Вељко, у то доба, био дјечак са тек навршених 12 година, што је такође, нетачно, јер је Вељко рођен 1923. године. Али, оставимо читаоцу да на бази ових Душанових „истина“ сам просуди колико је тачна његова тврдња да су Друшићани помагали Италијанима у пљачкању његовог дома и да су „докрајчили оно што су Италијани били пропустили да униште“. Он ово рече, иако врло добро зна да је он међу тим Друшићанима провео неколико година илегалног рада и да су га они могли, да су хтјели, врло лако ликвидирати. Несхватљиво је да Душан с толико жучи и тако бескрупулозно напада друшићке сељане, без којих у доба илегалне не би могао опстати. Познато је да је он, у то вријеме, са скоро свима њима одржавао контакте. Чак и тај Јован С. Стругар, којег Душан жигеше као највећег издајника, долазио је код њега, доносио му храну, остављао му кључ од куће у предјелу Баса. Ако је то заборавио, нек упита Марка Ђ. Костића и Марка Ђ. Лопичића.

Што се тиче настанка саме резолуције – када се за њу сазнало, када је и гдје писана, ко су њени аутори – о свему томе водио сам исцрпне разговоре с неколико живих свједока.

Свједоци Јелена В. Краљевић, Блажо В. Краљевић, Вељко В. Јанковић, Мило Б. Краљевић (учествовао у бици за Пљевља), Марко Ђ. Лопичић, у оно вријеме познати борци и активисти – сви су они, у разговору са мном, категорички изјавили да за поменути резолуцију нијесу уопште знали прије него што ју је почетком фебруара 1942. године пронашао Душан Т. Лопичић у писаћем столу Марка П. Краљевића, у основној школи у Друшићима. Исто тако, они се уопште не сјећају да је одржан било какав збор друшићких сељана „на мјесту званом Караков до“, како то у свом тексту тврди Блажо С. Јанковић. И остале изјаве, бројних сељана с којима сам разговарао, потпуно су идентичне са казивањем напријед поменутих свједока.

Или, Никола С. Драгојевић, припадник јединица батаљона „Царев Лаз“, који сада живи у мјесту Краће До, Бобија, недавно ми је испричао да је био заједно с Душаном Т. Лопичићем када је пронађена резолуција; каже да су били изненађени, да раније нијесу имали појма о томе.

И сами аутори текстова о Друшићкој резолуцији нијесу за њу знали прије него што је она пронађена, на начин како је то напријед објашњено. Нпр., Блажо С. Јанковић у разговору који сам с њим водио 4. 2. 1989. го-

дине, у његовом стану у Београду, у присуству Војина Дајовића – на моје питање, да ли је знао за резолуцију прије него што ју је случајно пронашао Душан Т. Лопичић почетком фебруара 1942. године, одговорио је – да није. Потпуно идентичан одговор дао ми је и Душан Т. Лопичић, у току нашег разговора 17. 1. 1989. године, у његовом стану у Београду.

Остаје само нејасно – када је и гдје резолуција написана, ко су њени аутори и како су се, на том комаду папира, нашли потписи многих Друшићана. О свему томе нема конкретних доказа. Постоје само нагађања и приче у народу, да су само неких 5–6 Друшићана, на челу с Марком П. Краљевићем, саставили ту резолуцију и сами потписали остале сељане, и неписмене и оне који су били писмени. Нпр., Марко Ђ. Лопичић каже, аутору ових редова, да је спреман да сноси све моралне и друге посљедице ако се, било каквим стручним вјештачењем, утврди да је оно његов потпис, који се налази на оном папиру, названом резолуција. То исто кажем и ја, то исто кажу и бројни свјedoци, с којима сам разговарао, чији се потписи тамо појављују.

И, најзад, остаје нејасно и то како су поједини аутори могли изнијети јавности да су били обавијештени о свим појединостима припремања резолуције, па, сходно томе, написати: „друшићки чланови КПЈ оцијенили су да је најцјелисходније да резолуцију потпишу сви припадници и симпатизери НОП-а, што смо им и препоручили“. Оваква тврдња је неодржива и због познате чињенице да је у селу Друшићима егзекуција неких недужних људи почела знатно раније него што је резолуција пронађена.

Треба ли додати још и то да учитељ Марко П. Краљевић, оквалификован као главни креатор резолуције, није због тога, послје рата, сносио озбиљније посљедице. Након што се вратио са Зиданог Моста њему је суђено, послје ослобођења, на Цетињу. У оптужници која га је теретила за сарадњу с окупатором није ни поменута Друшићка резолуција; био је осуђен на 5 година, али је ускоро амнестиран. По изласку из затвора, радио је неко вријеме у Мјесном одбору, у селу Рвашима. Послије Маркове смрти, његова супруга Љубица добила је његову пензију.

Иначе, у текстовима поводом тзв. Друшићке резолуције има још доста нетачних података и неодрживих тврдњи. Тако се, нпр., Даница Мариновић–Пејовић у свом тексту о поменутој резолуцији, и не само у овом, труди да пошто–пото створи утисак да је батаљон „Царев Лаз“ водио „свакодневне борбе“ на дотичном терену. За њу је то „батаљон који је у вријеме постојања слободне територије, одржавао блокаду саобраћајнице Подгорица–Ријека Црнојевић–Цетиње, водио сталне борбе са италијанским оружаним јединицама које су упорно покушавале да ту блокаду отклоне“. Истина је, међутим, да је батаљон „Царев Лаз“, за све вријеме свог присуства на сектору од Крњичке каменнице до Павлове стране, у периоду од октобра 1941. до марта 1942. године, извео само неколино препада, односно диверзантских акција. Да их одмах набројимо: око 20.

новембра 1941. године у водама Скадарског Језера заробљен је један бродић са четворочланом посадом, чији је власник био Саво М. Газивода, кога су партизани, с још једним чланом посаде, стријељали, а осталу двојицу пустили; негдје средином дец. 1941. заплијењен је један камион, чији је власник био Јошо Врбица, трговац с Његуша, заплијењено је око 3,5 тона брашна и око 100kg пасуља; средином јануара 1942. године упала је једна италијанска колона у село Рваше, којом приликом је одведено неколико сељана у затвор, али све је то протекло без икакве борбе; одмах након тога услједила је евакуација становништва села Друшића и Рваша, што је народ с великим негодовањем прихватио; крајем јануара 1942. била је једна акција обарања телеграфских стубова и рушења цесте у рејону Царев лаз—Крњичка каменица, што се догађало ноћу, без борбе; почетком фебруара 1942. године заробљен је један италијански камион, демонтиран и уништен у предјелу Гилов крш, а његов цивилни возач одведен у Ставор; одмах након тога заплијењен је још један камион, неког трговца из Херцег-Новог, који је запаљен; око 12. фебруара 1942. услједило је заробљавање брода „Скендербег“, о чему ћу касније нешто више рећи; 14. фебр. 1942. дошло је до краће борбе с Италијанима у Павловој страни, лично сам учествовао у овој акцији, па ћу је укратко описати. Наш Друшићки вод је био на положајима Врањих греда, изнад саме цесте, а борци из Рваша и Метериза нешто ниже од нас, према Икарином хану. Негдје око 16,00 сати појавила се једна колона Италијана, који су ишли пјешнице из правца Ријеке Црнојевића. Када су избили на кривину иза самог хана, огласио се пушкомитраљез Рвашког вода, послје чега је и наш вод отворио пушчану паљбу. Италијани су одмах прихватили борбу и засули наше положаје жестоком ватром из митраљеза и минобацача, а нешто касније Италијани су, са супротне стране, посјели узвишење Козицу, одакле су нас још жешће тукли. У овој борби, која је, по мом сјећању, трајала око један сат, погинуо је један наш борац, а да ли је непријатељ имао губитака — није никада поуздано утврђено. У први мрак сви смо се повукли на Метеризе и, сјећам се, да је италијанска артиљерија, с Ријеке Црнојевића, цијелу ноћ тукла ово село; неколико дана касније, једна група Италијана зашла је у већ евакуисано село Друшиће и, када су борци Друшићког вода на њу опалили неколико метака, одмах се повукла према Ријеци Црнојевића.

То је било све. Потпуно идентично причају и учесници које сам већ поменуо у овом тексту, као и многи други свјedoци тих догађаја.

Борци поменутог батаљона „Царев Лаз“ не само што нијесу водили „свакодневне борбе“ већ нијесу ни имали прилике за то. Познато је, наиме, да су се Италијани те зиме (1941. на 1942) били некако забарикадирали у својим гарнизонима. Ријека Црнојевића, нпр., била је начичкана бункерима и ограбена бодљикавом жицом. И други аутори о томе пишу. Нпр., др Ђуро Вујовић, пишући о оружаним акцијама партизана из тог до-

ба, у поменутој студији, на страни 274, биљежи: „Италијани и њихови сарадници чекали су у градовима и припремали се за прољећно наступање. Збијање окупаторске војске у градовима и њени доста ријетки упади у села лишавали су партизанску војску да стиче борбена искуства“.

Није, дакле, блокада дотичне саобраћајнице услиједила због неких већих, војних активности партизана. Није било сталних борби на том терену, нити су италијанске оружане јединице упорно покушавале да пробију поменуту блокаду. Они су то покушали само једном, тј. почетком марта 1942. године, када су с врло јаким снагама незадрживо кренули и успоставили саобраћај.

А, сада нешто о заробљавању брода „Скендербег“, о чему је већ објављено више верзија од стране разних аутора.

Званични извори нуде нам штуре и, рекао бих, нетачне податке, тј. да је: „један поручник погинуо, 2 тешко рањена, заробљено 9 Италијана, од којих 2 официра, 1 подофицир, 6 војника, 15 интернираца“ (Зборник НОП III, 2 Док. 74, извјештај Штаба Ловћенског одреда од фебруара 1942. године).

Пишући о овој акцији, Душан Т. Лопичић о њеном исходу биљежи: „Погинуло је 8 непријатељских официра и карабињера, заробљено је 16, међу њима један мајор и два нижа официра. На броду су погинула 3 цивила Албанца који су били у служби Италијана. Том приликом ослобођено је 19 родољуба који су из фашистичког логора у Албанији вођени у Цетиње“ (Револуционарни покрет у срезу цетињском 1918–1945, стр. 352). Овај исти аутор нуди нам нетачан списак учесника у овој акцији, али није му промакло да у списак унесе рођеног брата Вељка Т. Лопичића, који у њој није учествовао. Душан, очигледно, није предвидио да ће му у каснијој полемци с Блажом С. Јанковићем бити потребно да свог брата Вељка прогласи дјететом од 12 година, о чему је већ било ријечи.

Спорни су и подаци које о резултатима ове акције казује др Ђуро Вујовић. Он о томе, у наведеној књизи на стр. 221, пише: „На броду су се налазили: 12 Италијана (три официра, један подофицир и осам војника), двије жене, 14 интернираца . . . У току борбе погинуо је један италијански официр, а два војника су смртно рањена и убрзо су издахнула. Погинуле су и обје жене, и то од истог метка, као и један интернирац, док су три интернирца тешко рањена. У току дана партизани су од девет заробљених Италијана седам стријељали зато што су бацили оружје у воду пошто су дали знак за предају“.

У приказу ове акције, Андрија Пејовић пише да је на броду било: „15 карабињера и официра, међу којима и један мајор, двије шпијунке и 19 наших интернираца од којих је један био агент . . . У току борбе на броду је убијено два карабињера, обје шпијунке, као и интернирац – агент провонатор, док је рањено 5–6 карабињера и официра, који су ускоро подлегли ранама“ (Историјски записи, свеска 4–6, април–јун 1951).

Према казивању Блажа С. Јанковића, на броду је било „15 карабињера, међу њима један мајор“; и у његовом приказу, наводи се да је било 19 интернираца. Овај аутор тврди да су у току напада погинула 2 карабињера и 3 грађанска лица (Албанци у служби Италијана), а да је рањено 6 карабињера. Затим, да је погинуо један наш интернирац, а да су тројица рањена (Зборник сјећања, књ. 5, 571–574).

Наведене разлике у приказима исхода ове акције, вјероватно, проистичу и из тога што је она извођена у неколико фаза, просторно одвојених, и што су у њој учествовали борци из више села – Друшића, Дујеве, Рваша, Бобије и др.

Остаје нејасно и то да ли је, и када, батаљон „Царев Лаз“ добио заповијест за извођење ове акције, како то већина аутора тврди. У свом већ поменутом напису, Андрија Пејовић пише да је ова одлука, на његову иницијативу, донијета на савјетовању у Штабу Ловћенског НОП одреда 20. јануара 1942. године, па с тим у вези додаје: „Штаб одреда је оцијенио правилном нашу иницијативу и наредио нам да што прије приступимо извођењу ове акције на Снадарском језеру, без обзира на то да ли на 'Скендербег' или на који други брод“. Значи, није стриктно утаначено да објекат напада буде наш „Скендербег“, већ да то може бити и неки други пловни објекат.

Исто тако, спорна је и тврдња поменутог аутора да је вријеме проласка брода утврђено „према посматрању реда половидбе по језеру“. Лично мислим, а и други извори говоре, да у то ратно вријеме није било неког устаљеног реда војње, већ да је брод више *ad hoc* коришћен.

Као учесник у овој акцији, и ја ћу изнијети своја сјећања о томе, најкраће што се може, у жељи да помогнем у расвјетљавању овог догађаја.

Уопште се не сјећам, а то кажу и други учесници, да је било икаквога говора о томе да ће објекат нашег напада бити „Скендербег“. Тачно је да су тих дана постављане засједе, али једино у циљу пресријетања малих, трговачких бродића, који су саобраћали по језеру. Чак и тог јутра, када смо у свануће посјели положаје по лијевој обали ријеке, и нешто касније угледали „Скендербег“ да се креће ка нама из правца Плоче, нијесмо знали да ће он бити мета нашег напада. На положајима по десној обали већ су се налазили Блажо С. Јанковић и око 15 бораца из Дујеве. Тек када је брод стигао у тјеснац, тако рећи испред самих наших пушчаних цијеви, огласио се пушкомитраљез са десне обале, послје чега смо и ми брод засули ватром из пушака. Чуло се запомагање на броду, који је одмах стао и пришао уз десну обалу; све је то кратко трајало, а Италијани с брода нијесу пружали отпор.

Даља дестинација брода је позната: намирнице и остали материјал с њега су искрцани, дјелимично у мјесту Широки брод, а остатак на мјесту Каруч, у чијој је непосредној близини брод и потопљен.

Спорни су и досад објављени подаци о броју убијених, стијељаних и ослобођених у овој акцији.

Послије напада на брод, нас неколицина смо добили задатак да одмах идемо на Брестове, као подршка обезбјеђењу из правца Ријене Црнојевића; тамо је већ био Никица М. Стругар, с борцима из Рвашког вода, тако да смо им се придружили. У току читавог дана није било никаквих непријатељских активности. Негдје предвече, стигао је код нас Иво С. Стругар–Репато. Том приликом, Иво је пренио налог да нас неколицина одмах идемо у Малезине Зграде (Друшићи) ради спровођења заробљених Италијана.

Брзо смо стигли на дато одредиште и, пред кућом Бошка С. Ражнатовића, затекли Блажа С. Јанковића и Душана Т. Лопичића, те још неколико бораца; ту су били и заробљени Италијани са „Скендербега“. Заробљенике су одмах постројили; по мом сјећању било их је 12–13, био је то подужи строј. Сваки заробљеник имао је на леђима по један руксак. Направили смо колону, тако да је иза сваког Италијана стао по један наш борац. Сјећам се да сам био у првом дијелу колоне, на чијем је челу био Душан Т. Лопичић; у таквом распореду, спровели смо их, ноћу, до основне школе у Добрској Жупи, гдје смо их предали борцима из других јединица батаљона „Царев Лаз“, а ми се потом вратили у Друшиће.

Желим да истакнем да су, из Друшићког вода, у фази самог напада на брод, учествовали: Душан Т. Лопичић, Мило В. Краљевић, Владо В. Краљевић, Павле С. Јанковић, Мило Б. Краљевић, Блажо Ј. Јанковић, Божо М. Јанковић и Павле П. Драгојевић.

Иначе, о исходу ове акције причало се и онда, а и данас се о томе говори; чак је народни пјесник и стихове о томе испјевао.

Марко Ђ. Костић, који је претходних неколико ноћи био у засједи на Плочи, нашао се тог дана у кући Бошка С. Ражнатовића, гдје су били заробљени Италијани са „Скендербега“, па с тим у вези прича: „сјећам се да је било 13 Италијана, међу њима један просиједи, кажу да је био мајор. Чуо сам да су у току дана партизани стијељали два карабињера, на мјесту званом Црковна копања (атар Бобија). Добро се сјећам, када је Владо Вукашевић издвојио два Италијана и обратио се Блажу С. Јанковићу, рекавши да су му они двојица чинили услуге док је био у затвору Богданов Крај, на Цетињу“.

Никола С. Драгојевић ми је недавно испричао сљедеће: „Тог дана сам био на Каручу и добро се сјећам када је Мило Н. Брновић, са још једним борцем, довео чуном два рањена Италијана са „Скендербега“. Смјестили су их у кући Стевана Шофранца. Нешто касније дошао је лекар Ђуро М. Јовићевић, и превео рањене Италијане. Послије тога су их укрцали у чамац и одвели да их стијељају, на Црковну копању“. Милан Б. Бушковић из Додоша о томе каже:

„Био сам присутан на Каручу за вријеме искрцавања 'Скендербега'. Видио сам када су партизани укрцали у чамац два Италијана и одвели

да их погубе; стријељали су их ту близу, поред Драмоча, на мјесту званом Црквна копања. Увече сам кренуо, с групом партизана, према Добрској Жупи гдје смо стигли касно у ноћ и ушли у зграду тамошње основне школе. Ту смо затекли заробљене Италијане са 'Скендербега'; било их је око 10–12. У школи смо остали цијелу ноћ. Видио сам када су негдје у свануће издвојена два Италијана што је учињено на предлог Лабуда Вујовића (брат попа Петра, пр. П. Д.) за које је рекао да су они чинили њему и осталим затвореницима услуге за вријеме док су били таоци у Цетињском затвору. Ту је био присутан и Андрија Пејовић, командант батаљона 'Царев Лаз'. Остали заробљеници су осуђени на смрт и одмах погубљени“.

Два напријед поменута ослобођена Италијана су управо она двојица о којима др Ђуро Вујовић, пишући о размјени ратних заробљеника, у својој већ поменутој студији, на страни 239, биљежи: „Поред 47 заробљеника из борбе у Горњем Ораховцу, код Штаба одреда су се налазила и два заробљеника са брода 'Скендербег'“.

Касније ће окрутни мајор Спиталиери, командант мјеста на Ријечи Црнојевића, као одмазду за стријељане Италијане са „Скендербега“, поубијати око 15 родољуба. Дана 19. априла 1942. године Италијани су, у близини Павлове стране, звјерски побили шест момака из Дујеве, и то: Вељка Б. Стијеповића, Мила М. Ражнатовића, Крцуна И. Ражнатовића, Митра Ђ. Ражнатовића, Луку Б. Ђурашковића и Шпира С. Јовићевића; с њима заједно погубљена су још три родољуба. Свима деветорици Дујевљани су подигли заједнички споменик пред црквом у мјесту Ријечани – Дујева. Дана 3. маја 1942. Италијани су погубили још петорицу, и то из села Додоша: Зарију Ј. Пејовића, Крцуна Ј. Ражнатовића и Павла М. Стругара, а из села Жабљак: Лазара Н. Газиводу и Димитрија–Дина Ј. Пејовића. Стријељан је још и Павле Л. Јовићевић, с Ријеке Црнојевића, који је био члан посаде на заробљеном броду.

У циљу историјске истине, желим поново истаћи да су напријед поменутих 15 родољуба Италијани погубили искључиво као одмазду за „Скендербег“. О овој у народу Д. Цеклина деценијама присутној истини и дан–данас постоје поуздани свјedoци. О томе су остала вјеродостојна казивања пок. Петра Милићева Пејовића, који је у оно вријеме био тумач код мајора Спиталиерија, а који је осумњиченим и позваним Дујевљанима предлагао да се никако не предају. Ову причу, која је у народу одавно позната, недавно су ми потврдиле Даница М. Ражнатовић из Дујеве и Даница П. Пејовић из Цетиња, које су у оно вријеме, када је поменути тумач предлагао Дујевљанима, биле присутне. Петар М. Пејовић је тачно знао да мајор Спиталиери припрема освету због „Скендербега“. То је знао и Стево Б. Ражнатовић, па је и он предлагао Додошанима да се не предају, о чему свједочи већ поменути Милан Б. Бушковић из Додоша.

Напријед изнијета истраживања о заробљавању „Скендербега“, односно исходу ове акције, упућују на закључак да је на броду било свега

15 карабињера, да су тринаесторицу од њих партизани стријељали, а двојицу ослободили. Затим, да је било 19 интернираца, од којих је један, родом из Црмнице, погинуо, а остали упућени кућама. Приликом напада, погинуле су и обје жене које су била на броду. Наведене чињенице, изјаве свједока – толико су увјерљиве да нема разлога да се у њих сумња.

Исто тако, желим истаћи да заробљавање „Скендербега“ јесте значајно, али то није била нека спектакуларна акција како су то неки од аутора описали.

Поменућу још неке чињенице које ће придонијети употпуњавању слике о томе шта се све тада дешавало у селу Друшићима. То су лијева скретања, или како се то данас каже „црвени терор“. С тим у вези, намеће се питање – како је могло доћи до апсурдне ситуације да се Марксова девиза класног обрачуна спороводи на подручју Црне Горе и Херцеговине, гдје класа, тако рећи, није ни било – гдје смо, мање–више, били дјеца сеосног поријекла у првој, најдаље у другој генерацији, и у економски сличним, ако не у потпуности идентичним условима. Зашто до сличног обрачуна није дошло у индустријски развијеном дијелу наше земље?

Но, иако тај талас убијања понекад и недужних људи није мимоишао ни Друшиће, иако су сва три аутора написа о тзв. Друшићкој резолуцији били чланови војно-политичке екипе која је починила те грешке, у њиховим текстовима нема нити једне ријечи о томе. Једино, у тексту Данице Мариновић–Пејовић неупућени читалац може наслутити да је ту било убијања, и осим попа Петра Вујовића и Јована В. Газиводе, као и то да су „критеријуми били јасни и одређени“. А, рецимо, који су то критерији примјењени за ликвидацију Стаке Т. Краљевић, старе, књасте и неписмене бабе од 75 година, и њене унук Зорке Ђ. Краљевић (19 година)? Или, какву штету су могли нанијети покрету и по ком основу су ликвидирани Марко Ј. Лопичић, Маре Н. Костић и Анђе С. Ковачевић, оба двије неписмене? Познато је, међутим, да у неким крајевима ликвидација готово није ни било, као нпр. на ужем простору Катунске нахије. Пишући о томе, др Ђуро Вујовић, у поменутој књизи, на страни 272, биљежи: „Карактеристичан је у том погледу случај Љуботиња у коме је иначе руководство много водило рачуна да ликвидација буде што мање или да их не буде уопште“. Или, нпр., у селу Рвашима није нико убијен од стране партизана, иако се у већ поменутом писму Илије Ф. Костића каже да је тамо било око 15 јавних шпијуна и агената. У народу се и данас прича да се ликвидацијама у селу Рвашима енергично супротставио истакнути комуниста Марко Митров Шофранца. Све је, дакле, зависило од локалног руководства.

Исто тако, треба поменути ондашње свађе и размирице између Блажа С. Јанковића, с једне, и осталог дијела руководства, с друге стране. Познато је да је Блажо био деградиран, с положаја командира чете, постао је обични борац. Као и многе друге ствари, и ово је остало још увијек нерасвијетљено. О свему томе, аутору ових редова позната је само

нашироко препричавана верзија Блажа С. Јанковића, а она отприлике гласи да га је ондашње партијско руководство, уз помоћ Душана Т. Лопичића, оклеветало без икакве његове кривице, да су због тога хтјели да га искључе из Партије, па чак и да га ликвидирају. Мени је лично Душан Т. Лопичић причао да је Блажо био искључен из Партије, али није хтио рећи зашто. У свему томе, једно је сигурно: ове размирице су врло негативно утицале на борбено расположење друшћинских бораца; да није њих било, вјероватно би више ондашњих младића из села одступило за Босну.

Пошто ми простор не дозвољава да ауторима који су ме изазвали на полемику, поставим још неколико питања, завршићу овај текст сљедећим закључком.

Не знам да ли ћу бити правилно схваћен од појединих читалаца, али сам дубоко увјерен да би ауторе тзв. Друшћине резолуције било престо­го квалификовати да су били издајници и непријатељи народа, већ би било праведније просудити да је то био гест очајника који су покушали да нађу излаз из ситуације биолошког уништења. Истраживања која сам направио за припрему овог текста непобитно потврђују да би устаничке породице из села Друшића биле и тако интерниране, и да резолуција на то није имала никаквог утицаја.

На основу напријед изнијетог, сматрам да су поп Петар Вујовић и Јован Видов Газивода потпуно невино осуђени, а њихова смрт је изазвала револт народа који и дан—данас тиња, о чему би могла посвједочити и једна објективна анкета међу житељима овога краја.

Такође сматрам да је дошло вријеме када треба разграничити историјска факта од политичке пропаганде и личних, најчешће болесних амбиција појединаца који теже да себе истакну у први план и да себи приуште историјске заслуге веће него што им фактички припадају. Исто тако, гледано са ове временске дистанце, када људи могу објективније оцјењивати догађаје чији су актери или савременици, чини ми се да је нехумано блатити и жигосати људе чија кривица није никада и ничим доказана — ако не ради њих самих који леже под земљом, а оно барем ради њихових потомака који не би требало недужни да пате.

Павле П. Драгојевић